

André Mária Irén

Egy gyimesközéploki család három generációjának növényismerete és növényhasználata a tudásátadás tükrében

A növényismeret, a -használat és a növényekről való beszélés szerves részét képezi az ember életének. A hagyományos falusi társadalmakban sem volt ez másképp, hiszen a generációkról generációkra átadott és megőrzött tudás alapját képezte a népi növényismeretnek és a népi gyógyászatnak. Írásomban a gyimesi növényismeret és növényhasználat feltérképezése kapcsán a generációs tudástranszfert¹ mint a növényismeret és -használat alapvető mozgatórugóját tárgyalom részletesen. A korábbi, a gyimesi növényvilágot és a népi növényismeretet tematizáló botanikai és etnobotanikai szakmunkák a nemzedékek közötti tudástranszfert csak ritkán és többnyire érintőlegesen tárgyalták, ebből kiindulva, kutatásom eredményeként a jelen tanulmány egy Gyimesközéplokon² ismert és elismert népi gyógyászattal foglalkozó család három generációjának tudását, a tudásátadás folyamatát, a generációs tudás homogenitását és heterogenitását mutatja be.

A három generációt Bodor István (1940–2019), gyimesközéploki csontkovács és kenőember, lánya, Bilibók Ildikó (1963) és unokája, Bilibók Bálint (1995) képviseli. Tanulmányom ezen a három generáción átívelő, hagyományos ismereteken alapuló tudáscsomag átadását és átvételét ismerteti. A tudást azonban nem az egyes ember, hanem egy egész közösség őrzi, bár vannak kiemelkedő személyek, akik általában nagy tudásanyagot hordoznak.³ A három generáció tagjainak növényismeretét és növényhasználatát tárgyalva nyilvánvalóvá válik, hogy a közösségi tudás miként konzerválódik egy-egy ilyen kivételes személy által. Írásomban arra is reflektálok, hogy a generációról generációra átadott hagyományos népi növényismeret nemzedékenként miként változik, illetve ezt milyen befolyásoló tényezők alakítják. A népi gyógyászat részét képezi annak a hagyománynak, amely vertikálisan, generációról generációra öröklődik. Ezek az ismeretek nem szisztematikus, dekontextualizált elméleti tudásként élnek, hanem a lokális kommunikatív emlékezet részét képezik. A tudás mennyisége arányosan

André Mária Irén (1995) – doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, szirenkee@gmail.com

¹ A 'tudásátvitel' jelentésű kifejezés, értelmezésében, az 'átadás'-t és az 'átvétel'-t is magában foglalja. A *tudástranszfer* fogalomnak a filozófiai gyökerektől a mai, kognitív szemléletig ívelő jelentés- és használat-történeti áttekintését lásd: Molnár Gyöngyvér: *A tudástranszfer*. Iskolakultúra XII(2002). 2. 65–74. A generációk közötti kommunikáció és tudástranszfer sajátosságait illetően pedig: Dobos Csilla: A generációk közötti kommunikáció és tudástranszfer sajátosságai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* XI(2016). 1. 29–38.

² Rom. Lunca de Jos

³ Szabó László: Népi természetismeret. = Dömötör Tekla (főszerk.), Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. (Magyar Néprajz, VII.) Bp.1990.

növekszik a tapasztalattal, az életkorral, a foglalkozással.⁴ A növényismeret és növényhasználat által a tudásátadás folyamata jól kirajzolódik, ennek köszönhetően külön vizsgálatom a hagyományozott (örökölt) népi növényismeretet és az eltérő generációs ismereteket, kiemelve ezek sajátosságait, jellegzetességeit.

Örökölt népi tudás – homogén generációs ismeretek

Kóczyán Géza⁵ és munkatársai 1974 augusztusában végeztek etnobotanikai kutatásokat a Gyimes völgyében. A kutatás egyik központi helyszíne Gyimesközéplok volt. Bár ekkor a kutatók rövid idő alatt alig több, mint 80 növényt azonosítottak, a felmérés eredményeként arra a következtetésre jutottak, hogy „a gyimesiek növényismerete gazdag”.⁶ Korábbi kutatásom⁷ eredményeit szem előtt tartva – amely szerint ennek a gazdag növényismeretnek a legintenzívebb közvetítése az otthoni, családi közegben zajlik⁸ – a generációs ismeretek homogenitását vizsgálok. Dobos Csilla szerint a generációk közötti tudástranszfernek több befolyásoló tényezője is van, amelyek a következők: közös előismeretek, közös előzmények, a kommunikáció hiánya és a beszélgetés.⁹ Hasonlóképpen lényeges az azonos vagy eltérő életér és életvitel. Mivel ugyanazzal a családi háttérrel, hasonló tapasztalatokkal és előismeretekkel rendelkező személyekről beszélünk, a tudásközvetítésnek van egy alapja, amely biztosítja a folyamat működését. A tudásátadás menete leggyakrabban szóban, azaz az oralitás kommunikációs regiszterében történik.¹⁰

„Régen a falusi közösségeknek számos, különböző fajtájú, orvosló tevékenységet folytató tagja volt, akiket népi specialistáknak is nevezhetünk.”¹¹ Ilyen népi specialistának tekinthető Bodor István, aki nem csak humán-, hanem állatgyógyászattal is foglalkozott. A múlt század közepén már Morvay Péter is közöl *Állatgyógyító eljárásokat* (1938), majd később Vajkai Aurél a *Népi orvoslás a Borsavölgyében* (1943) című munkájában is említi a csontrakókat¹² és a paraszt állatorvoslokat.¹³ Interjúmat Bodor Istvánnal 2019 januárjában készítettem, de a sok munka (értsd: gyógyítás) közepette csak egyetlen rövidebb beszélgetésre volt lehetőségem, és találkozásunk után két hónappal, 2019 áprilisában elhunyt. Írásomban az interjúbeszélgetés során elhangzott adatokra hagyatkozom, illetve a lánya, Bilibók Ildikó által megfogalmazott információkra.

⁴ Czégényi Dóra Andrea–Keszeg Vilmos: *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók.* (Emberek és Kontextusok 4.) Marosvásárhely, 2010. 430.

⁵ Kóczyán Géza (1942–1987) munkásságát tekintve fontos megjegyezni, hogy elsőként készítette el a népi gyógy-növényeknek a hatástan alapján történő osztályozását.

⁶ Kóczyán Géza et al: Etnobotanikai adatok Gyimesvölgyéből. *Botanikai Közlemények* 63(1976). 30.

⁷ André Mária Irén: Lokális előtörténetek és regionális tapasztalatok nyomában. = *A majomkenyérfaától (Adansonia digitata L.) az ördögbordáig (Pteridium aquilinum L.). A gyimesközéploki általános iskolások jelenkori növényismerete.* Szakdolgozat. Irányító: Dr. Czégényi Dóra egyetemi adjunktus. BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kvár. 2018. 7–16.

⁸ Uo. 19.

⁹ Dobos Csilla: *i. m.* 30.

¹⁰ André Mária Irén: *i. m.* 11.

¹¹ Keszeg Vilmos–Czégényi Dóra: *i. m.* 124.

¹² Vajkai Aurél: *Népi orvoslás a Borsavölgyében.* (Borsavölgyi Kutatások.) ETI, Kvár. 1943. 154.

¹³ Uo. 156.

Bodor István a csontkovácsolással és a kenéssel¹⁴ fiatalon kezdett el foglalkozni, ennek pontos idejére az interjú készítésekor már nem emlékezett: „*Hát, azt megmondani nem tudom. Fiatalon, édesapám értette.*” Olyan családról beszélünk, amelyben nem Bodor István volt az elsőgenerációs gyógyító, hiszen már édesapja is foglalkozott népi gyógyászattal. A tudás átadásában nem az akaratlagos tanítás folyamata volt jellemző, hanem az ebbe való belenevelődés. Mivel a családfő is ezzel foglalkozott, így a hétköznapiok szerves része volt a gyógyítás és a gyógyító hatással bíró növények ismerete, használata. Egy szerencsétlen baleset folytán az addig megtapasztalt tudást saját magán kellett alkalmaznia: „*Nem tanultam én semmit. Saját magamnak az én lábamot megkentem. Az úgy történt volt, hogy a ládagyárba dolgoztunk, s egy kocsi kiszökött, s a lábamra reavertük. S akkor ingem hazahoztak ide, s akkor megkentem.*” Ettől a pillanattól kezdve maga is elkezdett gyógyítani másokat. Gyógyítói tudása és szakértelme gyorsan fejlődött, az egész Gyimes völgyében ismerték és gyakran házhoz szállították őt nemcsak embergyógyítás végett, hanem lovak lábának megkenésére is: „*A lovak az enyémekek. A lába, amelyiknek kimegyen. A tegnap es voltam Görbére.*¹⁵ *Visznek édessem, visznek. Van nekem egy táskácskám, abba zsír s minden nekem megvan.*” Előfordult, hogy Bákó megyei román vidékekre is elvitték egy-egy lógyógyászati eset megoldására: „*Egyszer bévittek a románokhoz, lovat kenni, olyan messze van.*” A beszélgetés során körvonalazódott, hogy az állatgyógyászat területén a lovak gyógyítása mellett előfordult, hogy tehenet vagy kutyát is gyógyított: „*En kutyát igen. Megmarta a kutyát a kégyő, addig vertem csihánnyal. Egyet nem tudtam meggyógyítani, megdöglött. Este megmarta, akkor vertem meg, reggel meg volt döglölve.*”

Bodor István – vagy ahogyan sokan ismerték: István bácsi – nem gyógynövényalapú kenőcsöket alkalmazott a munkája során, hanem gyakran gyógyszerből vagy üzletekből szerzett be *lóbalsamot*, ezzel masszírozta az embereket és az állatokat egyaránt: „*Van nekem sajátom. Embert es kenek, mert elzsibassza, ilyen mentolos van benne, kenőcs. S ez a pálinka az erős, a rezesse a szilvának. Ezzel a végén békenem, amelyik in meg van nyúlva, tudod, rövidíti az inat.*” Úgyszintén alkalmazott házilag előállítható vegyi anyagokat, pálinkát vagy egészségügyi szeszt. Ezek alkalmazása szükség esetén történt meg, a háttértudás minden alkalommal alátámasztja a cselekvést. Gyógynövényeket tehát nem alkalmaz, „*azt Ildi rendezzi*” – hivatkozott a lányára.

Az örökölt népi tudást kiegészítve Bodor István könyvekből is informálódott, amelyekből egyet¹⁶ büszkén mutatott, ezt rendszeresen alkalmazta. „*Most el akarták vinni, mondom, nem adom a könyvemet. Azért, hogy fénymásolják le, de nem mertem odaadni, ha elviszik, aztán nem hozzák vissza. Akkor nekem nincsen. Lábmasszázst írnak benne. Ezt olvasod, s nézed a számokat. Ezt úgy érdemes, hogy elolvasod.*” A könyvhöz való ragaszkodás annak hasznosságára és fontosságára hívja fel a figyelmet. Ebben a helyzetben a családból hozott tudás, azaz „a korábban tanult tudás és képesség befolyásolja az új tudás és képesség tanulását és kivitelezésének módját”.¹⁷ A családi közegben megalapozott hagyományos népi tudás befolyásolta az új ismeretekhez való viszonyulást.

¹⁴ A *kenés* lényegében masszázst jelent, amely során a *kenő* eröltetés vagy rossz mozdulat esetén elmozdult vagy megfeszült inakat helyezi vissza az eredeti helyükre.

¹⁵ Görbepataka Gyimesfelsőlok része mintegy 150 házzal. Nevét a formájáról, a kacsaringós völgyről kapta.

¹⁶ Schwester Hodi Masafret: *Egészség a jövőben* (Reflexológia). A mű eredeti címe: *Gesund in die Zukunft*. Vaduz Trema Eigenverlag. Fordította: Hary Györgyné. Vadus, 1975.

¹⁷ Molnár Gyöngyvér: *i. m.* 69.

Noha a gyógyításban nagyon ritkán alkalmazott gyógynövényeket, tudása kiterjedt növényismeretről árulkodik. „*En szedek növényeket, ha ilyen van, de nem. Elmondásában azt igyekezett hangsúlyozni, hogy ok nélkül nem alkalmazta a gyógynövényeket, csupán szükség esetén: Gyertyánfagyűker¹⁸ kell. Ha valamit meg kell borogatni. De ha abba egy csepp cukrot nem tesz, akkor ne idd meg. Az olyan keserű, mint a méreg. Teát kell, cukrot tenni, s kicsit inni belőle, mert az a májra jó. De másképp nem foglalkozok.*”

Bodor Istvánnak a könyvekhez való viszonyulása a hagyományos ismeretek tudományos kibővítésére és alátámasztására szolgált. Ez lányának is meghatározó volt, aki mai napig sokat olvas a gyógynövényekről, azok felhasználásáról. Míg a könyvek a tudás örököként és terjesztőiként értelmezhetőek, addig a verbalitás regiszterében történő tudástranszfer során generációról generációra elhalványulhat a tudás. Grynaeus Tamás szerint: „A felejtés nem csak életkoruk előrehaladtával egy generáción belül jelentős, hanem még inkább egyik generációról a másikra”.¹⁹ A szerző megfogalmazását relevánsnak tekintem abban az esetben, ha egy olyan családról beszélünk, amelynek tagjai nem foglalkoznak kifejezetten a népi gyógyászatban. A jelenlegi példa azt mutatja, hogy a népi gyógyászatba való belenevelődés képes akár 4 generáción keresztül is megőrizni a tudást, és főként átalakulásról beszélhetünk, mintsem felejtésről, tudásvesztéséről.

Bodor István példáján jól kirajzolódni látszik, hogy a növényismeret nem minden esetben vonja maga után a növényhasználat rendszerességét. Lánya, Bilibók Ildikó a későbbiekben főként erre fektette a hangsúlyt, aki ideje nagy részét jelenleg is növényismeretének bővítésére szenteli. Édesapjától, édesanyjától és nagyanyjától tanult ismereteit rendszeresen bővítette a helyi idősebbekkel való beszélgetések során: „*Ültem le az öregasszonyokkal, s beszélgettem.*” Ez rávilágít egy, a korábbi kutatásaim során megfogalmazott tételmondatra, miszerint „a hétköznapi diskurzusok részeként rokonokkal, szomszédokkal, barátokkal is gyakori az erről való beszélés”.²⁰

Bilibók Ildikó, leánykori nevén Bodor, 1963 augusztusában született Gyimesfelsőlokon. Gyermekkorát Gyimesközéplekon töltötte, szülői háza a helyi Bodor utcában található, jelenleg is ott él. A növényekkel való találkozás egész kisgyermekkorára vezethető vissza. Állítása szerint gyermekkorától kezdődően a témában a legtöbbet édesapjától és az anyai nagyanyjától tanulta: „*Édesapa mellett, édesapa mellett. S az anyai nagyanyám, ő volt olyan, ő volt sokat velünk, sajnós elég kicsit. Nem voltunk nagyok, amikor meghalt. Aztán édesapától s édesanyjától, a gyógynövényeket ő es ismerte az egészet, ette, főzte.*” A masszírozás tudományát szintén édesapjától sajátította el, azonban kényszeres vagy tudatos tanításról nem beszélhetünk: „*Sohase tanított, hanem mikor kezdtem csinálni, akkor volt, amit nem tudtam. Volt egy bog, s kenem, de nem megy el onnan. Vagy például valakinek erőst meg van dagadva s nem tudtam, hogy el van törve vagy nincsen eltörve, s akkor mondta, hogy hol fogjam meg, s merre húzzam. Vagy keresztülibe fogjak rá, ezeket a fogásokat úgy tanultam meg.*” A tudás átadására gyakran az éles helyzetekben került sor, egy-egy beteg gyógyítása tanulási folyamatként is értelmeződik a családon belül. A gyimesi népi gyógyászatban jellemzően a férfiak foglal-

¹⁸ Gyertyánfa (*Carpinus betulus* L.).

¹⁹ Grynaeus Tamás: Nagy Pálné, Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. (Születése századik évfordulójára). = Szerk. Juhász Antal–Lengyel András: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 1991. 105.

²⁰ André Mária Irén: *i. m.* 11.

koztak állatgyógyászattal, míg a nők főként a masszírozás technikáját alkalmazták, illetve a gyógynövények használatára specializálódtak.

Édesanyja, bár gyógyítással nem foglalkozott, nagy növényismerettel rendelkezett, a családban a gyógynövények használata szerves részét képezte a hétköznapi életnek: *„Örökké itt édesanya es szedte, nagyanyám es szedte. Mondták, hogy ez erre való, ez a teheneknek való, ez a lovaknak a lábára való. S így, amikor mentünk takarni, ahol amilyen gyógynövény volt, azt leszedtük.”* Ahogyan az már korábbi munkám során is körvonalazódott, „(...) a tudástransfer helye az otthoni, családi közeg volt, amely a hagyományos népi tudást adta át a fiatalabb generációknak, ez a tudás a természetközeli életmód szerves részét képezte”.²¹

Elmondása szerint a családban soha nem volt jellemző a gyógyszerek használata, hiszen a gyógyító hatású növények ismerete lehetőséget adott az otthoni közegben történő gyógyításra. *„Főzték a gyógynövényteát, vagy piritották a pergelt cukrot, s belefőzték a hagymát s forró lábvizet, ezzel gyógyítottak, nem es voltunk betegesek, arra sem emlékszem.”*

Mivel az orvosi ellátás akkoriban nehezen elérhetőnek számított,²² ezért a hagyományos paraszti társadalom kitermelte a gyógyító specialistákat. A népi gyógyítók a közösség tagjaiból kerültek ki, ezért értettek a nép nyelvén, vagyis tevékenységük során ugyanazokra a hiedelmekre hivatkozhattak, amelyeket mindenki ismert és elfogadott környezetükben.²³ A népi specialisták a népi kultúrát szolgáltatásszerűen forgalmazzák, kulturális tőkére a hagyomány átvétele, felhalmozása és tudatos, programszerű tapasztalatszerzés által tesznek szert.²⁴ Ezek a személyek a helyi közösség egészségének szolgálatában állva, tudásukat és tapasztalatukat megosztva, nem csak gyógyítóként, hanem tanítóként is definiálhatóak.

Bilibók Ildikó édesapjának tudása, a kenés szakterülete gyermekkorától kezdődően a mindennapok része volt. Édesapja pályán való elindulásához hasonlóan, a tudás átadása és átvétele nem volt tudatos képzés eredménye, nem tekintették kötelezőnek, személyes döntés útján kezdett el foglalkozni részletesebben a gyógynövényekkel és a népi gyógyászattal. Bodor István így emlékezett vissza lánya első lépéseire: *„Az aztán kezdte, nekifogott. Nekem volt egy ennyi könyvem, aztán odaadtam, hogy vigye, nekem ez elég. Muszáj használni, meg kell tanulni. Az, hogy már a kéz es oda van szokva, hogy mi hol van. Az ember megmondja, hogy mi s hol fáj, de a ló nem tudja. Ott meg kell keresd tetőtől talpig.”* A tanulás folyamata először a feladatok figyelemmel követésével kezdődött, majd a lassankénti gyakorlás, az imitáció a hétköznapi rutin részévé változtatta azt: *„Láttam, hogy édesanya szedi, akkor szedtem én es. Fejni s mindent úgy tanultunk meg, hogy elkezdtük 5 percig s ha elállott a kezed, akkor kiszálltál, s folytatták, következő este megint. Nem voltunk rákényszerítve semmire sem.”* Az utánpótlás a tanulásnak az első, megalapozó szakaszában jelentős, amelyet később fel kell, hogy váltson az a fajta tevékenység, amely az önálló és sikeres cselekvések alapja lehet.²⁵ Erre utal a következő rövid interjúrészlet: *„De*

²¹ Uo.

²² Bilibók Ildikó: *„Nem volt orvos. Az én gyermekeimet csak akkor látta az orvos, amikor [a szülészetéről] engedtek ki. Egy bábaasszony volt, az egész éjjel született. Orvos nem volt akkor; hát volt, csak akkor kiállította a papírokat s kész.”*

²³ Hoppál Mihály: *Népi gyógyítás.* = Főszerk. Dömötör Tekla – szerk. Hoppál Mihály: *Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* (Magyar Néprajz, VII.) Bp. 1990.

²⁴ Keszeg Vilmos: *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 8.) BBTE MNAT – KJNT, Kvár. 2013. 25.

²⁵ Lehmann Miklós: *A személyes tudás átadása.* Polanyiana IX(2000). 1–2. 71–86.

aztán amikor megtanultuk, akkor eleget csináltuk.” Ennek értelmében a hallgatólagos tudás átvételének folyamatában a következő lényeges tényezők játszanak szerepet: a megfigyelés, az utánzás és a gyakorlat.²⁶

A tudás narratív jellegéből adódóan az ismeretek közvetítése mind a generációk között, mind a gyógyító és a gyógyított között, az oralitás kommunikációs csatornáján történt. A betegségek és azok orvoslási folyamatai a szövegek hármas tipológiájában írhatóak le: „a deskriptív szöveg a fogalmi nyelvet használva írja le a betegség tüneteit, fázisait, a gyógyítás módozatát. Az argumentatív szöveg egy testállapot oksági előzményeit állapítja meg. A narratív szöveg a betegség és a gyógyulás kibontakozását kontextuális elemek (tér, idő, tárgyak, szereplők, konjunkturális elemek, oksági összefüggések) felhasználásával jeleníti meg”.²⁷

Bilibók Ildikó munkásságában megfigyelhető az idős generációk tudásához való ragaszkodás, annak tisztelete, eredményességének elismerése és ennek alkalmazása a hétköznapiakban. Babai Dániel és Molnár Zsolt a gyimesi népi növényzetismeret tárgyaló írásukban is említést tettek erről: „Sokan mondják, hogy szüleik, az öregek sokkal több növényt ismertek, sőt régen minden növénynek megvolt a neve”.²⁸ Ezzel párhuzamosan Bilibók Ildikó hasonló vélekedése mellett ennek hitelességét és fontosságát is hangsúlyozza: „*S működik, ami régebb működött, az most es működik, pontosan úgy.*” Bilibók Ildikó a gyimesi növényismereten felül alternatív gyógymódok elsajátításában és alkalmazásában is jártas. Munkássága által megjelenik a különböző alternatív gyógymódokat forgalmazó színtereken, a saját kultúrájának tudását képviselve felhívja erre a figyelmet. Ezáltal a gyimesi népi tudás már nem csak a hagyományos, lokális közösség szintjén alkalmazódik. Ennek a külső hatásnak ellenére a tudás maga nem változik meg, csak kiegészül új, a gyimesi hagyományos ismeretektől eltérő információkkal.

A hagyományos gyógymódok iránt érdeklődők gyakorta kifejezetten a gyimesi gyógymódokról tudakoznak: „*A másíkok kérdezősködnek, ezt hogy csinálják, azt hogy csinálják, régebb hogy volt, ezt mivel gyógyították, milyen gyógynövény kell rá.*” A lokális tudás forgalmazásának fontossága meghatározó szerepet tölt be életében, munkássága arra is kiterjed, hogy a helyi közösségnek felhívja a figyelmét az őket körülvevő gyógynövények hasznosságára, ezáltal azt is hangsúlyozva, hogy a gyógyszeripar tömegesen piacra kerülő medicináit elkerüljék, és természetes módszereket alkalmazva gyógyítsák magukat. A hozzá forduló „beteg hisz a gyógyítóban és hisz a hiedelemrendszer diktálta vagy javasolt gyógymódban, s ez a hit hatékonyan működteti a sokszor éppen csak a placebo-effektust használó »gyógyítást«. Ez azért érthető, mert a hagyományos hiedelemrendszeren belül a beteg és a gyógyító viszonyában teljesen humánus összhang uralkodott – éppen a hiedelmek azonossága folytán –, ami a mai modern orvostudományban a lehető legtávolabb került egymástól”.²⁹ A népi specialisták esetében hangsúlyozandó a természettel való összhang fontossága. „Az embert a makrokozmosz részeként képzelték el, és gyógyításához a természetben talált anyagokat használták fel.”³⁰

²⁶ Lengyel Balázs: *A tudásteremtés lokalitása: hallgatólagos tudás és helyi tudástranszfer.* Tér és Társadalom XVIII(2004). 60.

²⁷ Keszeg Vilmos–Czégényi Dóra: *i. m.* 430.

²⁸ Babai Dániel–Molnár Zsolt: *Népi növényzetismeret II. Termőhely- és élőhelyismeret.* Botanikai Közlemények XCVI(2009). 119.

²⁹ Hoppál Mihály: *i. m.*

³⁰ Vámos Gabriella: *A népi orvoslás és az alternatív gyógymódok kapcsolata.* Kaleidoscop V(2014). 151.

Bilibók Ildikó – a hagyományos paraszti közösségek más gyógyítóihoz hasonlóan – nem vár fizetséget munkásságáért, gyógyításáért. Elmondása szerint gyakran felkeresik: *„Mikor kinek baja van. Napi szinten általában vannak.”* A beszélgetés során több alkalommal visszaemlékezett édesapja eredményes munkásságára: *„Szegény édesapát vitték, olyan es volt, hogy az egyik elvitte s a másik megvárta, hogy ne hogy el találjon menni. Rengéteget hordozták ló lábára es, annyi emberen segített.”* Bilibók Ildikónak ugyanakkor hídszerepe van a családban édesapja, Bodor István és fia, Bilibók Bálint között.

Bilibók Bálint (1995) egy olyan családba született, amelyben már a csak hallásból ismert dédapja, majd a nagypapa, később az édesanya is népi humán- és állatgyógyászattal foglalkoztak. Édesanyja részéről már tudatos volt a tanításra való odafigyelés, mivel látta fia érdeklődését: *„Én tanítottam, s úgy volt, örökké amikor őt kentem, s akkor örökké mondta, hogy édesanya, amit érzel, azt mondd, hogy mi az. S akkor mondd, hogy hova kell nyúlni. S most es mikor kimegyek, akkor az első az, hogy nyitsa ki az ágyát, hogy kenjem meg. Igen.”*

Mivel az általános iskola elvégzéséig Gyimesközépkokon élt, volt lehetősége nagyszüleitől és édesanyjától egyaránt tanulni: *„Kicsigyerekkorom óta én segítettem gyűjteni édesanyámnak a gyógynövényeket. Akkor mesélt mindig, hogy melyik növény mire jó, hogyan kell felhasználni, melyiket mennyi ideig szabad felhasználni. Van gyógynövény, amelyik csak ha kifőzöd, akkor jó, teát főzöl belőle. Van, amelyik igazán csak az alkoholban fejt ki hatását. Van, amit csak simán elrágcsálni is lehet.”* Ismereteit édesanyja is legitimálja, megfogalmazásában arra utal, hogy fia annak ellenére, hogy egy másik generáció tagja, nem rendelkezik kevesebb vagy hiányosabb tudással, mint ő maga: *„Hát ő pontosan úgy, mint én.”³¹ Most mondta, hogy szedjek gyógynövényt, neki es kell most vigyek. S ő es az olajait úgy csinálta. Tavaly nyáron es ő szedte meg a gyógynövényeket, s csinálta az olajat, itthoni gyógynövényekből. Máskor viszek én neki. Sokszor 3–4 litreket csinállok.”*

Csíkszeredai középiskolai tanulmányai alatt tudatosult benne, hogy milyen mennyiségű ismeretet halmozott fel az elmúlt évek során, így kezdett el tudatosabban foglalkozni ezzel a szakterülettel: *„Ott döbentem rá, hogy mennyi mindent tudok, amit a velem egykorbeliek nem, és hogy ez engem érdekel is. Ott inkább csak teákat főztem, de nagy ritkán borogatást is tettem egy-két kiment lábra, és persze a masszírozás sem maradhatott el.”* Az ilyen jellegű helyzetek a korábbiakban elsajátított tudás használatát eredményezték egy új szituációban.³²

Édesanyja visszaemlékezése szerint a masszírozást *„így családi körbe kezdte meg, s aki megkéri, ő es megcsinálja, de még nem ilyen hivatásszerűen. Tudják, hogy tudja. Ő es mind csinálja. Nem tudom, erre születni kell, s rá kell érezni arra a dologra, hogy az hogy működik.”*

Később az otthon megszerzett népi orvoslásban alkalmazott ismeretek befolyásolták pályaválasztását. Bilibók Bálint a harmadik generáció képviselőjeként a budapesti Semmelweis Egyetemen végezte el tanulmányait, jelenleg gyógy- és sportmasször, kamionsofőr. A kezdetekre való visszaemlékezésében ezt mondja: *„A gyógynövények mindig is jelen voltak az életemben, mert a családom nagyon közel áll a természetgyógyászatához. Ezért már nagyon kis korom óta úgymondd az életem részévé vált.”*

³¹ Ezzel a kifejezéssel az interjúalany arra utal, hogy fia pontosan annyi növényt ismer, mint ő maga.

³² Molnár Gyöngyvér: *i. m.* 69.

Jelenleg Magyarországon, Monoron él. A távolság azonban nem jelenet számára akadályt, hogy azokat a növényeket és gyógyászati módokat gyakorlatilag is alkalmazza, amelyeket felmenőitől elsajátított. Bár édesanyja elmondása szerint évente alig két alkalommal látogat haza Gyimesközéplek, a gyógynövények begyűjtése ilyenkor rendszerint megtörténik, és legnagyobb százalékban ezeket a gyógynövényeket alkalmazza jelenlegi lakhelyén is: „*Szerintem Gyimes nagyon gazdag gyógynövénykinálattól. Én mai napig csak azokat használom. A vadmenta³³ az, amit sehol máshol nem láttam még, az ezerjófű³⁴ is ritka, a kokozja,³⁵ és az csak magasan szereti. Sok olyan növény van, amiből hoztam ide ki Monorra, és itt is megél, szereti, de van, ami egyáltalán nem. Azokat mindig kénytelen vagyok ott szedni.*” Bálintnak pontos térkép van a fejében arra vonatkozóan, hogy a különböző gyógyító hatású növények a völgy melyik részéről gyűjthetők be: „*Mindig Gyimes a cél, és hogy hová, az attól függ, hogy melyik gyógynövény a kiszemelt. Kokozzáért és kokozzakaróért Sötétpatakára megyünk, mert ott van egy nagyon jó hely, ahol sok van, és távol van minden autó, ember károsító hatástól. Mentáért Borospatakára megyünk, ezerjófű, az Nagypatak, cickafark, az Bánd, vadcsombor,³⁶ az Nyires teteje, katonaburján³⁷ Antalokpatakán, fekete nadálytő³⁸ szántóföldek mentén, orbáncfű³⁹ a hegyek gerincén, ahol jó a napsütés, például Sije teteje.*” A növények ismerete édesanyjához vezethető vissza, amit maga is megfogalmazott: „*Ezeket mind egy szálig Édesanyámtól tudom.*”

A korábbi adatokból jól kirajzolódik, hogy a hagyományos népi növényismeret négy generáción át öröklődött. A tudástranszferben jelentős szerepet tölt be a hallgatólágos tudás, amely a személyes tapasztalat útján szerzett tudást jelöli. Erre Lehmann Miklós is felhívja a figyelmet. Szerinte ez az az összetevő, amelyet vizsgálva feltárhatjuk azokat a folyamatokat, melyek döntően meghatározzák a tudás átadásának lehetőségeit.⁴⁰ Ezt a tudást teljes mértékben csak azok érthetik meg, akik fizikai értelemben is jelen vannak, ezért a hallgatólágos tudás fogalma a jelenlegi példában is fontos alapját képezi a tudástranszfernek.⁴¹ A család a hagyományok és értékek átadására törekedett, amelynek színterét a hétköznapiok képezték.⁴² Ez a három generációt magában foglaló példa megerősítést ad arra, hogy a népi növényismeret és növényhasználat generációról generációra történő átadása napjainkig a családi közegben történik meg. Az itt megszerzett tudás központi szerepet tölt be Bilibók Ildikó és fia életében, ezt alapvető és nélkülözhetetlen szegmensnek tekintik a gyógyításban. Mindezt kiegészíti egy olyan tudás, amely külső forrásokból ered, és amely sok esetben tudományosan alátámasztott információként kategorizálható.

³³ Népi megnevezés: vadmenta. Hivatalos megnevezés: lómenta (*Mentha longifolia* L.).

³⁴ Népi megnevezés: ezerjófű. Hivatalos megnevezés: szurokfű (*Origanum vulgare* L.).

³⁵ Fekete áfonya (*Vaccinium myrtillus* L.).

³⁶ Kakukkfű (*Thymus spp.* L.).

³⁷ Borzas gömbvirág (*Galinsoga ciliata* és *G. Parviflora* L.).

³⁸ Fekete nadálytő (*Symphytum officinale* L.).

³⁹ Közönséges orbáncfű *Hypericum perforatum* L.).

⁴⁰ Lehmann Miklós: *i. m.*

⁴¹ Lengyel Balázs: *i. m.* 60.

⁴² Buzás Norbert–Prónay Szabolcs: *Tudásteremtés és -alkalmazás a modern társadalomban.* Tanulmánykötet. Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Tudásmenedzsment Kutatóközpont, Szeged. 2015. 159.

Külső hatások – eltérő ismeretek és tapasztalatok

Az előbbieken a három generáción átívelő tudástranszfer bemutatásán keresztül az átadás és átvétel milyenségére is kitértem. Az is körvonalazódott, hogy ennek a nemzedékről nemzedékre áthagyományozott tudásnak homogén jellege van, hiszen az örökölt tudás a külső befolyásoló tényezők rendszeres megjelenése ellenére fontossági sorrendben az első helyen maradt. Ugyanakkor ennek a rejtett, hallgatólagos tudásnak kiegészítőjeként megjelenik az explicit tudás is, amelyet könnyű kifejezni, szavakba önteni, leírni, számszerűsíteni, és amely mindenki számára érthető információkat közvetít.⁴³

Az adatok azt mutatják, hogy az eltérő ismeretek beékelődése a hagyományos népi tudás mellé nem változtatta meg a régi tudást, csupán kiegészítette, megerősítette azt. Az első ilyen külső tényezőként az iskolát említhetjük, amelyre már egyik korábbi munkámban is reflektáltam, megállapítva, hogy a hagyományos népi növényismeret elsősorban az intézményesített oktatás által egészül ki.⁴⁴

Bodor István esetében ilyen külső befolyásoló tényezőnek tekinthetjük a könyvek használatát, amely abban nyújtott segítséget, hogy mind az emberi, mind az állati test felépítését, biológiáját megismerje és megértse annak érdekében, hogy munkája során eredményes kezeléseket végezzen. A Bodor István által használt könyvek később lánya tulajdonába kerültek, amikor ő is elkezdett foglalkozni a népi gyógyászzal. Az állatgyógyítást – mivel ez jellegzetesen férfi tevékenység és erősebb fizikumot igényel – nem tanulta meg édesapjától, neki a masszírozás és a gyógynövényekkel való orvoslás vált szakterületévé. Bilibók Ildikó rengeteg könyvet olvas annak érdekében, hogy ismereteit bővítse. Emellett részt vesz ilyen témában rendezett könyvbemutatókon, előadásokon, túrákon is. Fontos megemlíteni a MAG iskolát,⁴⁵ ahol a masszázstanfolyam elvégzése mellett alternatív gyógyászati módokkal is megismerkedett. Úgy gondolja, hogy minden gyógyászati eljárásnak megvan a maga szerepe és haszna a gyógyításban. A korábban családi részről elsajátított ismereteit új helyzetekben mutatta meg ezeken az eseményeken, és ez a tudás befolyásolta az új információk beépítését, továbbá felhasználhatta ezeket az új szituációkban.

Vámos Gabriella részletesen tárgyalja a népi gyógyítók és az alternatív gyógyászatokkal foglalkozók közötti különbséget.⁴⁶ Megfogalmazza, hogy a népi gyógyászzal szemben ez egy tudatos képzés, amelynek során a tanok szabadon cserélhetők, így az egyén sajátos világnézetet tesz magáévá. Az alternatív gyógyítók fokozatosan törekednek tevékenységük hivatalossá tételére, amely fontos a betegek, a hivatalos orvoslás képviselői és a többi gyógyító számára. Tudásukat tanfolyamok széles skálájával bővítik, ami hozzájárul világképük fejlődéséhez, illetve nagyobb erejű energia felhasználására lesznek képesek.⁴⁷ Adatközlőm tudásában a masszírozás és a növényismeret mellett ily módon megjelenik például a piócás gyógyítás is,

⁴³ Lengyel Balázs: *i. m.* 57.

⁴⁴ André Mária Irén: *i. m.* 11.

⁴⁵ A MAG rövidítés jelentése: Mintaként Alkalmazott Gondviselés. A témát illetően részletesebben lásd a következő írást a program honlapján: Portré – Géczy Gábor és a MAG. Online: <http://users.atw.hu/magtar/cikkek/mag/mag2.htm> (Utolsó megtekintés: 2022. 04. 05.)

⁴⁶ Vámos Gabriella: *i. m.*

⁴⁷ Vámos Gabriella: *i. m.* 150.

amelyet már évszázadok óta használnak a népi gyógyászatban, hiszen „nyelvemlékeinkben már a 13. századtól előfordul a nadály szó (szláv jövevényszó éppúgy, mint a pióca), és a régi orvosi könyvek – köztük Pápai Páriz Pax Corporisa – ismerték gyógyító hatását és javasolták használatát”.⁴⁸

Bilibók Ildikó példáján keresztül megfigyelhetjük a tudástranszfer kölcsönösségi formáját is, hiszen a képzések alkalmával az átadó átvevővé is válik, és fordítva. Erre a jelenségre vonatkozóan Bencsik Andrea, Juhász Tímea és Rác Irma is rámutatnak: „A tudásátadásnak, mint a tudásmendzsment egyik fontos alapkövének számos formája létezik. Egyik ilyen, a napjainkban egyre népszerűbb mentorálás, amely során egy mentor osztja meg a tudását a mentorálttal. Az újabb szakirodalom szerint már a mentor is tanulhat a mentoráltjától és kölcsönös tudásátadásról beszélhetünk”.⁴⁹ Bilibók Ildikó ebben az esetben mint a hagyományos gyimesi népi tudás átadója és mint az alternatív gyógymódokról ismereteket szerezni kívánó személy (értsd: átvevő) is értelmezhető.

Bilibók Bálint, mint a család harmadik generációs, gyógyászattal foglalkozó tagja, nap mint nap találkozik a külső befolyásoló tényezőkkel és hatásokkal. Esetében is érvényes, hogy más alternatív gyógyítókhoz hasonlóan „az információszerzés további lehetőségei a könyvek, folyóiratok és az interneten elérhető tartalmak: cikkek, fórumok, blogok, stb.”.⁵⁰ Elmondása szerint „most már igazán újat már csak könyvekből” tanul, amelyekből fel is sorolta a leggyakrabban használtakat: „Ahogy gondolja, úgy veszi hasznát.”⁵¹ Ez a kedvencem. Vadon termő és termesztett gyógynövények.⁵² Igazából csak ezt a kettőt használom. Tudok többet, ha kell, van nálam egy pár. Gyógynövénytár;⁵³ Bükki füvesember gyógynövényei,⁵⁴ ezeket is olvasom néha.”

Esetében a hagyományos tudás kiegészülése az iskolában folytatódott, majd szakmai irányultsága miatt a felsőfokú képzés során a gyógy- és sportmasször szakág a gyógyítás egy tudományosabb vetületét mutatta meg számára. Az ő szemléletében jelen van mind a hagyományos népi tudás, mind az alternatív gyógyászatok irányába való nyitottság, mind pedig az orvostudomány ágát képviselő tudományos megalapozottságú ismeretek. Ilyen módon a tudástranszfer folyamatában mind a család részéről, mind pedig a külvilág felől érkező hatások felhalmozódtak tudáskészletében. „A tudás az egyének emlékezetében tárolódik, megtapasztalt helyzetekhez, ismert személyekhez kötődik, narratív természetű. Aktivizálódását a szituáció (betegség, beszédhelyzet, emlékezés) biztosítja.”⁵⁵ Az ismeretek aktivizálódása során a gyógyítás saját szemléletének a kivetülése, hiszen az ember mindig úgy gyógyít, ahogy gondolkozik.⁵⁶

⁴⁸ Hoppál Mihály: *i. m.*

⁴⁹ Buzás Norbert–Prónay Szabolcs: *i. m.* 159.

⁵⁰ Vukov Anikó: *Gondolatok napjaink népi gyógyászatának kutatásához*. Veritatis Imago II(2018). 45.

⁵¹ Babai Dániel–Molnár Ábel–Molnár Zsolt: „Ahogy gondolja úgy veszi hasznát.” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet–MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Budapest–Vácrátót 2014.

⁵² Szerk. Bernáth Jenő: *Vadon termő és termesztett gyógynövények*. Mezőgazda Kiadó, 2013.

⁵³ Szerk. Szendrei Kálmán–Csupor Dezső: *Gyógynövénytár – Útmutató a korszerű gyógynövény-alkalmazáshoz*, Medicina Könyvkiadó Zrt. 2012.

⁵⁴ Lopes-Szabó Zsuzsa–Szabó György: *A bükki füvesember gyógynövényei*, Szabó György magánkiadása, 2008.

⁵⁵ Keszeg Vilmos–Czegényi Dóra: *i. m.* 430.

⁵⁶ Vajkai Aurél: *i. m.* 13.

Eredmények, következtetések

A növényekről való beszélés elsődleges motivációja az embert körülvevő hatások verbális megfogalmazása. A generációról generációra öröklődött tudás a közösség kollektív ismereteit foglalja magában, amely nemzedékenként változott, kiegészült. A népi gyógyászat összetett és bonyolult jelenség, amelyben több külső hatás is megjelenik, illetve több tudásréteg kerül egymásra. A tudást minden időszakban a közösségi és egyéni tapasztalat egyaránt befolyásolja, ennek hatására folyamatos változáson megy át. Állandó átalakulásának megfigyelése által a tudás változásának folyamatai is tisztán kirajzolódnak. Ennek eredményeként a több generáción át örökölt tudás és az alternatív, újonnan szerzett ismeretek egymás mellett, egymást kiegészítve jelennek meg a tudástárban.

A családban megszerzett tudás központi szerepet tölt be a gyógyító család életében, ezt alapvető és nélkülözhetetlen szegmensnek tekintik a gyógyításban. Ez a tudás homogén jelleggel bír, amelyet kiegészít egy explicit tudás. Ez külső forrásokból érkezik, és sok esetben a tudományos megalapozottságú. Ugyanakkor a családban sem az elköltözés, sem pedig a nagyfokú mobilitás nem tekinthető szakító tényezőnek, a hagyomány az életformától függetlenül él tovább.

Azáltal, hogy a hétköznapi használatban, beszélgetésekben természetes módon megjelenik a hagyományos tudás alkalmazása, az ebbe való belenevelődés biztosítja a fiatal generáció növényismeretre, növényhasználatra vonatkozó tudását. Ezt jól szemlélteti a Bilibók Ildikóval készített interjú következő részlete: „*Vagy régebb így ha összegyűltek, ilyenekről beszéltek, hogy valami elbetegedett, s akkor ki mit mondott, azt adtak. Állatot, embert, mindent meggyógyítottak. Ha kimentél a kalibához, ott nem futtál be.*”

A népi növényismeret és növényhasználat, illetve a népi gyógyászat a mindennapi élet és a szokásrend része. Napjainkban az figyelhető meg, hogy ennek a tudásnak az alkalmazása már nemcsak abban a hagyományos közegben alkalmazódik, amely kitermelte azt, hanem kilép ebből a keretből és gyakran más külső kontextusokban is megjelenik, újraértelmeződik. A Bilibók Ildikó és családja gyógyítási gyakorlata azt példázza, hogy az általuk felhalmozott hagyományos tudás olykor más földrajzi térben, Gyimesen kívüli településeken, sőt külföldön is alkalmazásra kerül. A gyógyított személyek ilyenkor egy másik kulturális közegből érkeznek, de ennek ellenére elfogadják, legitimnek tekintik a gyógyítási folyamatot. A gyimesi hagyományos népi tudás a saját kontextusából kikerülve sem változik meg alapvetően, csupán új ismeretekkel, új gyógyítási módszerekkel egészül ki.

Plant Knowledge and Plant Use of Three Generations of a Family from Lunca de Jos in the Light of Knowledge Transfer

Keywords: Gyimes Valley, Gyimesközélpok (Lunca de Jos), herb knowledge, knowledge transfer, ethnobotany

The study presents a slice of the traditional herb knowledge through three generations of a family from Lunca de Jos that practices folk medicine. The paper discusses in details the folk knowledge about plants passed down from generation to generation, as well as the external knowledge that influences and shapes it.